

Matjaž Klemenčič

Slovenska izseljenska zgodovina kot del slovenske nacionalne zgodovine

*Inavguralno predavanje ob izvolitvi v naziv rednega profesorja
na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 8.4.1998*

Zgodovina Slovencev predstavlja, podobno kot zgodovina vsakega evropskega naroda, zgodovino dogajanj na slovenskem etničnem ozemlju in zgodovino slovenskega izseljenstva.

Zgodovina dogajanj na slovenskem etničnem ozemlju pomeni v slovenskem primeru zgodovino vseh dogodkov na slovenskih tleh, od leta 1919 poleg zgodovine Slovencev v Jugoslaviji tudi zgodovino slovenskih avtohtonih narodnih manjšin v sosednjih državah. Integralni del slovenske nacionalne zgodovine je tudi zgodovina slovenskih izseljencev,¹ to je skupin Slovencev, ki so se skozi posamezna obdobja zgodovinskega razvoja izselili ter se v večjih ali manjših skupinah naselili na območjih izven slovenskega etničnega ozemlja,² kjer so si ustvarili eksistenco in zaživel svoje društveno ter politično življenje.

Procesi izseljevanja iz slovenskega etničnega ozemlja in podoba Amerike pri Slovencih

Izseljenci so vsi, ki so se odselili iz slovenskega etničnega ozemlja, in to ne glede na številne spremembe državnih meja v različnih zgodovinskih obdobjih. Tako so slovensko izseljensko skupnost pred prvo svetovno vojno oziroma za časa Habsburške monarhije predstavljale tudi slovenske skupnosti v Gradcu, na Dunaju pa tudi tista v Bosni, v jugoslovanskem obdobju slovenske zgodovine med leti 1918 in 1991 pa tudi Slovenci v Beogradu, Bosni oziroma v Zagrebu.³

Slovenci so se izseljevali v vseh obdobjih svoje zgodovine, še zlasti intenzivno pa od sredine 19. stoletja naprej. Prvo ob

misijonarji in politični emigranti po letu 1848. Vprašanje pa je, če lahko (glede na zgoraj postavljeno definicijo slovenskega izseljenstva) prvo obdobje sploh uvrščamo med slovensko izseljenstvo, saj ti predhodniki množičnega izseljevanja Slovencev niso ustvarili izseljenskih skupnosti, niti niso v večji meri vplivali na nadaljnji potek slovenskega izseljevanja. Drži pa, da so ti posamezniki v 50-ih letih prejšnjega stoletja že pisali o razmerah v Ameriki v slovenskem časopisju, vendar pa ne na način, ki bi pritegnil nove slovenske izseljence v Ameriko. Tako je slovenski časopis *Novice* v 40-ih in 50-ih letih prejšnjega stoletja objavil kar precej pisem iz Amerike. V enem od njih se je nek izseljenec pritoževal, da Amerika ni več tista obljubljena dežela, v katero so se Evropejci nekoč izseljevali ter kmalu postali bogati, in da mnogi, ki se še vedno izseljujejo, globoko obžalujejo to dejanje, še posebej, če nimajo dovolj denarja za nakup zemlje. V istem dopisu je avtor, v nasprotju s kasnejšimi predstavami o Ameriki kot deželi političnih svoboščin, zapisal, da »... tu resnično sovražijo katolike, še posebej pa katoliške duhovnike. Lansko leto so v Hamiltonu potrebovali preko 300 delavcev, da bi zgradili občinsko hišo in bilo je mnogo katoliških delavcev na razpolago, vendar pa niso hoteli vzeti ali najeti nobenih od njih. Na drugi strani je tu veliko verstev, o katerih še nisem nikoli slišal. Nihče naj ne svetuje nikomur, da bi prišel sem s predstavo, da prihaja v obljubljeno deželo.«⁵ Vse do leta 1848 skoraj ni zaslediti nobenih poročil o življenju v mestih, ki se pojavijo šele, ko se v Ameriko izselijo politični emigranti po marčni revoluciji leta 1848.⁶

O Ameriki so se ljudje informirali tudi ob zbiranju sredstev za misijonarsko dejavnost škofa Barage in njegovih naslednikov, vendar pa je preteklo kar nekaj časa, predno so se predstave o Ameriki bolj razširile oziroma se »prijele« med Slovenci.⁷ Do tega je prišlo šele v 90-ih letih 19. stoletja, ko so slovenski časopisi pričeli objavljati pisma slovenskih izseljencev iz Amerike. Tako so ljudje, ki so živeli na slovenskem etničnem oz

Po prvi svetovni vojni je najprej sledil val vračanja slovenskih izseljencev v novonastalo državo (Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev), vendar pa so se razočarani nad razmerami, ki so vladale v tej državi, kmalu vrnili v Združene države Amerike. Temu procesu lahko lepo sledimo tudi v ameriških priseljenjskih statistikah.¹¹

Do novega vala izseljevanja slovenskega prebivalstva iz ozemlja avtohtone poselitve je prišlo po prvi svetovni vojni, ko je precejšen del slovenskega etničnega ozemlja pripadel Italiji ter Avstriji, manjši pa tudi Madžarski. V tem obdobju se je prebivalstvo najbolj izseljevalo iz Primorske, od koder so se selili v glavnem v Argentino,¹² ter iz Koroške, od koder so se izseljevali v ZDA ter nekatere zahodnoevropske države. V letih med obema vojnama so se številčno precej okrepile tudi slovenske naselbine v Westfaliji, v katere so se naseljevali zlasti Slovenci iz rudarskih območij jugoslovanske Slovenije. Pri Primorcih in Korošcih ni šlo več v tolikšni meri za izselitev »za kruh z maslom«, kot je vzhodno ter srednjeevropske priseljence v Johnstownu (Pennsylvania) označevala Ewa Morawska, znana poljsko-ameriška raziskovalka naselbin vzhodnoevropejcev v Ameriki,¹³ ampak za izselitev iz nacionalnih tisk oziroma za politično emigracijo v klasičnem pomenu te besede. Med takšne izseljence lahko prištevamo tudi sicer dobrega poznavalca ameriških razmer, koroško-slovenskega duhovnika in aktivnega udeleženca plebiscitnih bojov, Jurija Trunka, ki se je, če je želel še naprej opravljati svoj poklic, moral izseliti v Združene države.¹⁴ V obdobju med obema vojnama so nove slovenske naselbine nastale zlasti v Argentini ter Kanadi.

Po drugi svetovni vojni se je iz Slovenije najprej izselila skupina političnih emigrantov. Le-ti so se po nekaj letih, preživetih v taboriščih za razseljene osebe v Avstriji ter Italiji, v glavnem izselili v Kanado, Južno Ameriko ter Avstralijo, manjši del pa tudi v ZDA.¹⁵ Valu političnih migrantov so se ob koncu 40-ih in

Rezultat izseljevanja v 60-ih letih je bila ustanovitev novih slovenskih etničnih naselbin v vseh zahodnoevropskih državah, še zlasti v Nemčiji, Avstriji, Švici, Franciji, na Švedskem, Nizozemskem in Norveškem.¹⁶

Jugoslovanska oblast je enako obravnavala tudi tiste državljane, ki so se v 60-ih in 70-ih letih izselili v Avstralijo in Kanado, zato je od njih pričakovala, da bodo obdržali jugoslovanske potne liste oziroma jugoslovansko državljanstvo.¹⁷ Ta politika jugoslovanskih oblasti do izseljencev je bila precej podobna izseljenski politiki nekdanje Habsburške monarhije iz obdobja pred prvo svetovno vojno; zlasti do izseljencev v ZDA, ki so jih razumeli kot ptice selivke – nekaj let bodo delali in živeli v ZDA, potem pa se bodo vrnili v domovino.¹⁸

Zgodovino slovenskih izseljencev lahko po priselitvi v nove domovine razdelimo na dva dela in sicer: (1) na zgodovino dejavnosti v zvezi z organiziranostjo v posebnih organizacijah v novi domovini, še zlasti v zvezi z ohranjanjem njihove identitete ter (2) na zgodovino njihove politične dejavnosti v zvezi s staro domovino. V obeh primerih gre za del slovenske in del zgodovine priseljenskih držav na drugi strani. Če je bila politična dejavnost v zvezi s staro domovino odvisna predvsem od političnega razvoja v stari domovini, na katerega izseljenci sami v veliki meri niso mogli vplivati, pa so bile dejavnosti v zvezi z organiziranostjo slovenskih izseljencev povezane z dejavniki v novi domovini. Ko govorimo o politični dejavnosti slovenskih izseljencev v zvezi s staro domovino, moramo poudariti, da so lahko ustvarjali le politične programe in predlagali nekatere rešitve za slovenski narod, ki pa jih je moral slovenski narod izbojevati na svojih tleh sam. Za dejavnost slovenskih izseljencev v odnosu do nove domovine oziroma za ustvarjanje društvenih in političnih organizacij, kakor tudi za vzpon izseljencev ter njihovih potomcev v politične in gospodarske vrhove življenja v novih domovinah, pa velja, da so na ta dogajanja vplivali predvsem dejavniki v novi domovini. To seveda ne pomeni, da uspeh ali neuspeh kateregakoli člana slovenske organizacije v širšem političnem življenju

Bratske podporne organizacije so bile in so društva, ki delujejo kot zavarovalniške družbe za nezgodno in zdravstveno zavarovanje, hkrati pa s svojim kapitalom podpirajo tudi založniško, politično in rekreativno dejavnost. Takšna oblika organiziranosti se je uveljavila zlasti v Združenih državah Amerike in v Kanadi, deloma pa tudi v okviru južnoameriških držav, še zlasti v Argentini. Prve bratske podporne organizacije so Slovenci organizirali že v 80-ih letih 19. stoletja. V ZDA so jih nato ustanavljali do začetka prve svetovne vojne, v Kanadi v 30-ih letih 20. stoletja, v Južni Ameriki pa tudi še po drugi svetovni vojni. V Avstraliji ter v Evropi takih organizacij niso ustanovili, saj jih zaradi državno organiziranega socialnega, zdravstvenega ter pokojninskega varstva niso potrebovali.

Prva slovenska bratska podporna organizacija Društvo sv. Jožefa je bila ustanovljena leta 1882 v Calumetu v Michiganu. Kasneje je iz tega društva nastala Slovensko-hrvatska zveza, ki se je v začetku 20-ih let 20. stoletja združila s Hrvatsko bratsko zajednico. Ostale pomembnejše bratske podporne organizacije (Kranjsko slovenska katoliška jednota,²³ Južnoslovanska katoliška jednota, Slovenska narodna podporna jednota, Zapadno slovanska zveza, Slovenska svobodomiselna podporna zveza, Slovenska dobrodelna zveza, Slovenska delavska podporna zveza ter Južnoslovanska podporna zveza Sloga) so bile ustanovljene v letih 1894 do 1915. Na višku svoje moči, konec tridesetih let, je vsaka od teh organizacij imela od dvajset do sedemdeset tisoč članov; večinoma slovenskih izseljencev prve in druge generacije.

V kasnejših obdobjih je prihajalo tudi do združevanja nekaterih organizacij. Tako so na primer leta 1921 imeli »levičarji« namen združiti Slovensko narodno podporno jednoto z ostalimi slovenskimi »levičarskimi« bratsko podpornimi organizacijami, to je: z Južnoslovansko katoliško jednoto, Zapadno slovansko zvezo, Slovensko svobodomiselno podporno zvezo ter s Slovensko delavsko podporno zvezo. Na koncu je prišlo do združitve le s Slovensko delavsko podporno zvezo ter nekaterimi manjšimi organizacijami. Slovenska narodna podporna jednota in Slovenska svobodomiselna podporna zveza sta se združili šele tik pred drugo

skih državah številne časopise ter ostale publikacije, ki so včasih le del oziroma priloga časopisov, ki jih izdajajo bratske podporne organizacije ali pa jih izdajajo posebne, temu namenjene založniške družbe. Ob tem velja omeniti tri najbolj razširjene časopise, ki jih slovenski izseljenci izdajajo v ZDA, in sicer: *Prosveto* (glasilo Slovenske narodne podporne jednote), *Glasilo Kranjsko slovenske katoliške jednote*, ki je ob prenehanju izhajanja *Amerikanskega Slovenca*, prvega slovenskega časopisa v ZDA, prevzelo njegovo mesto, ter *Ameriško domovino* iz Clevelanda,²⁷ ki jo še danes izdaja družina Debevec kot zasebno podjetje. V zgodovini slovenskega novinarstva v ZDA moram omeniti še *Enakopravnost* iz Clevelanda, *Glas svobode* iz Kolorada in *Glas naroda* iz New Yorka, ki so izhajali v prvi polovici dvajsetega stoletja.

Posamezni časopisi kot na primer *Slovenska država* so izhajali in še izhajajo tudi v Kanadi. V Argentini izhaja od konca štiridesetih let tednik *Svobodna Slovenija*, ki so ga izdajali tudi kot glasilo Slovenske ljudske stranke in Narodnega odbora za Slovenijo. Slovenski časopisi so tako izhajali praktično v vsakem večjem kraju naselitve slovenskih izseljencev, vendar pa vseh na žalost ne moremo naštet. Na tem mestu moramo omeniti tudi založniško dejavnost. Književna matica Jugoslovanske socialistične zveze je od konca 19. stoletja do srede 20. stoletja izdala več sto slovenskih knjig in *Ameriški družinski koledar*; slovenska politična emigracija v Argentini pa je v drugi polovici tega stoletja izdala več kot sto slovenskih knjig in *Koledar Svobodne Slovenije*.²⁸

Drugo obliko organiziranosti slovenskih izseljencev predstavljajo **etnične župnije**, ki so bile v ZDA večinoma ustanovljene v obdobju od začetka 90-ih let 19. stoletja pa do konca 20-ih let 20. stoletja. Katoliško cerkev je ob velikem izseljenskem valu, ki je zajel Evropo, zanimalo predvsem ohranjanje vere med izseljenci, saj so nekateri v katoliški hierarhiji menili, da gre pri izseljencih tudi za nevarnost izgubiti vero. V Evropi in tudi v Ameriki so posamezni škofje, pa

- d) ustanovitev posebnih župnij ter posebnih župnijskih šol za vsako narodnost;
- e) garancijo enakih pravic za župnike vsake narodnosti;
- f) ustanovitev katoliških fraternalističnih organizacij;
- g) da so ameriški škofje različnih narodnosti;
- h) papeško podporo pri pošiljanju misijonarskih duhovnikov, ki naj bi delovali v ZDA;
- i) ustanovitev podružnic Družbe sv. Rafaela v evropskih državah.

Omenjene zahteve so v 90-ih letih 19. stoletja sprožile v ZDA veliko razprav, še zlasti dejstvo, da so se evropske Rafaelove družbe obrnile s svojimi zahtevami neposredno na papeža in ne na ameriške škofo. Vendar pa je ravno Luzernski memorandum povzročil gibanje, ki je ustanovilo etnične župnije, del katerih so tudi številne slovenske župnije, in to kljub temu, da je na primer ob investituri nadškofa Katzerja v Milwaukee kardinal James Gibbons govoril tudi o potrebi, »da ameriški katoliki upoštevajo dejstvo, da so ameriški državljani in da kot takšni dolgujejo zvestobo le eni državi, to je Ameriki. Katoliki bi naj živeli v harmoniji z ameriškimi političnimi institucijami...«²⁹

Iz vsega omenjenega so izšli tudi problemi glede pokopavanja vernikov po nacionalni pripadnosti, ki jih zasledimo v etničnih župnijah širom Združenih držav. Povsod so jih reševali na podoben način, tako da so omogočili vernikom ene etnične skupnosti oziroma njihovim društvom odkup dela zemljišča na že obstoječem katoliškem pokopališču. Tako so se vse do današnjih dni v okviru katoliških pokopališč ohranili deli, kjer so pokopani pripadniki ene etnične skupnosti. Temu lahko za slovensko etnično skupnost v Združenih državah sledimo od Bridgeporta v Connecticutu do Black Diamonda v bližini Enumclawa v državi Washington.

Organizacija slovenskih župnij v ZDA je potekala podobno po vseh slovenskih naselbinah. Duhovniki so bili bodisi iz stare domovine bodisi ljudje, ki so študirali za duhovniški poklic po ameriških semeniščih. Ob nastajan

Župnije so po drugi svetovni vojni ustanavljali tudi slovenski izseljenci v Kanadi in Argentini. Za razliko od omenjenih držav pa so v Avstraliji ustanavljali le cerkvene misije, saj avstralska cerkvena zakonodaja ni dopustila ustanavljanja etničnih župnij; enako je organizirana tudi slovenska župnija v Montrealu v Kanadi.

Tretjo obliko organiziranosti slovenskih izseljencev predstavljajo **narodni domovi**, ki jih podpirajo tako bratske podporne organizacije kot tudi cerkve oziroma njihove organizacije. Načelno je sicer veljalo, da so župniki nasprotovali gradnji narodnih domov, saj naj bi denar, ki so ga izseljenci namenili za gradnjo narodnih domov, raje porabili za izgradnjo cerkva in farnih dvoran. Narodni domovi so predstavljali zbirališča slovenskih izseljencev, v katerih so potekali sestanki društev posameznih podpornih jednot ali pa kulturne prireditve in politične manifestacije. Politične ter kulturne prireditve so prirejali vsako soboto ali nedeljo. Takšnih domov so slovenski izseljenci v ZDA zgradili preko 100,³² okrog 30 pa so jih zgradili tudi slovenski politični emigranti v Argentini.³³ Slovenski narodni domovi rastejo v ZDA še danes. Tako so pred kratkim odprli nov slovenski narodni dom v Detroitu. Precej narodnih domov je tudi v Avstraliji; vzdržujejo se z igralnimi avtomati. Tudi tu so prirejali in prirejajo še danes številne kulturne in politične prireditve.

Posamezne podporne jednote v ZDA so ustanovile tudi svoja posebna igrišča oziroma farne. Med njimi velja omeniti zlasti zaselek SNPJ, ki je postal tudi samostojna občina, in to samo zato, da bi lahko točili alkoholne pijače. Slovenski begunci iz obdobja po drugi svetovni vojni so v 60-ih letih v bližini Clevelanda osnovali slovensko pristavo kot zbirališče podobno mislečih. Omeniti velja, da so Slovenci iz Kanade zakupili veliko zemljišč za lovišča, kjer se zbirajo slovenski lovci.

Tudi ti domovi predstavljajo s svojo notranjo poslikavo del slovenske kulturne dediščine. V Clevelandu je na primer v Slovenskem narodnem domu na St. Clair Avenue tudi umetniška slika slovenskih pisateljev iz 30-let

potomci v tem boju zelo uspešni, in to tako v mestu Cleveland ter okoliških mestih v državi Ohio, kakor tudi v okrožju Cuyahoga ter Lake in celo na zvezni ravni. Tako so že v 30-ih letih bili med 25 člani mestnega sveta v Clevelandu kar štirje Slovenci, v 40-ih letih pa je kandidat slovenskega porekla Frank Lausche zasedel celo položaj župana mesta Cleveland. Pozneje je postal najprej guverner države Ohio, potem še dve mandatni obdobji (do leta 1968) senator v ameriškem senatu.³⁵ Po drugi svetovni vojni je bil član ameriškega Kongresa John Blatnik iz severne Minnesote, med Slovenci bolj znan kot član ameriške vojaške misije pri slovenskih partizanih med drugo svetovno vojno. V 80-ih letih so bili kar trije člani ameriškega Kongresa slovenskega porekla, in sicer Dennis Eckart iz Clevelanda, Ray Kogovšek iz južnega Kolorada in Blatnikov naslednik James Oberstar iz železnega okrožja v severni Minnesoti.³⁶ Danes sta slovenskega porekla poleg Oberstarja še demokratski senator Tom Harkin iz Iowe ter republikanec George Voinovich iz Ohia.³⁷

V okviru pregleda politične dejavnosti slovenskih izseljencev v novi domovini je omembe vredno tudi sodelovanje Louisa Adamiča v odboru petih ljudi, ki so sestavili politični program Progresivne stranke, ki je kandidirala Henryja Wallacea, nekdanjega podpredsednika ZDA v obdobju Franklina Delana Roosevelta, za predsednika ZDA na volitvah leta 1948.³⁸

Podobno stanje je vladalo tudi v Avstraliji, saj se je med tamkajšnjimi Slovenci uspelo prebiti med avstralske zvezne senatorje Tomu Lajovicu.³⁹ Manj pa so bili v političnem življenju v novi domovini aktivni Slovenci v Argentini in Kanadi, saj so bili tamkajšnji voditelji bolj zaposleni s politiko, ki se je dotikala vprašanj stare domovine.

Slovenski priseljenci in njihovi potomci so uspeli tudi v katoliški cerkveni hierarhiji. Za ilustracijo velja omeniti škofe v Marquettu, in sicer Barago ter njegova naslednika Trobca in Vertina; škofa v Leadu v Južni

mladeniči v Sloveniji, o dekletu, ki je zgorelo v Dobrovljah v bližini Braslovč, ter o nesreči mariborskega električarja.⁴² Seveda so takšne vesti, ki jih je objavljalo slovensko etnično časopisje, pomenile vez navadnega človeka s staro domovino. Podobne vesti lahko vse do današnjih dni najdemo tako v *Ameriški domovini* kakor tudi v *Glasilu Kranjsko Slovenske katoliške jednote* ali *Prosveti*. Seveda pa se pri teh vestičkah pojavljajo razlike med posameznimi omenjenimi glasili. Tako bomo na primer v *Glasilu Kranjsko slovenske katoliške jednote* naleteli tudi na poročila o izgradnji določene cerkve na Slovenskem, še zlasti, če so za to cerkev zbirali tudi izseljenci, v *Prosveti* (glasilu Slovenske narodne podporne jednote) pa na vesti o nabavi najrazličnejše medicinske opreme za slovenske bolnišnice, še zlasti, če je pri tej nabavi sodelovala tudi Slovenska narodna podporna jednota.

Seveda pa je bilo zanimanje za staro domovino mnogo večje ob kriznih trenutkih, ko je bilo potrebno domovini pomagati. Tedaj so se prav s časopisnimi vestmi o dogajanju v stari domovini in pozivi urednikov pričele politične akcije za pomoč domovini ali vsaj akcije za zbiranje materialne pomoči.

Dogajanja v domovini so naletela na pozornost izseljencev že pred prvo svetovno vojno. V slovenskem etničnem časopisju so dogodki v Ljubljani ob demonstracijah leta 1908 vzpodbudili nastanek dramskega društva Lunder-Adamič, imenovanega po Rudolfu Lundru in Ivanu Adamiču, žrtvah omenjenih protiaustrijskih demonstracij. Iz tega društva je kasneje v Clevelandu zraslo tudi društvo Slovenske svobodomiselne podporne zveze. Dogodke v Ljubljani iz leta 1908 so že nekaj mesecev kasneje v Clevelandu prikazali tudi v dramski obliki, kar dokazuje, da so ameriški Slovenci z zanimanjem spremljali dogodke v stari domovini.⁴³

Prva svetovna vojna je sprožila med ameriški Slovenci tudi politično akcijo, ki jo lahko razdelimo na:

- a) aktivnosti v okviru ameriških institucij, s katerimi so podpora politiki ZDA izraž

Tretja skupina pa je delovala preko Jugoslovanskega republičanskega združenja. Zavzemala se je za ustanovitev Jugoslavije kot zvezne in demokratične republike po ameriškem vzoru, v okviru katere bi imela Slovenija status avtonomne republike.

Slovenci v ZDA so bili aktivni v različnih odborih, ki so delovali v ZDA in podpirali politiko ameriške države. Tako so ameriško-slovenske bratske podporne organizacije investirale na tisoče dolarjev v vojaške obveznice, ki jih je prodajala ameriška država, da bi zagotovila denar za nakup orožja in ostale vojaške opreme. Poleg finančne podpore pa so ameriški Slovenci, še zlasti študentje, pomagali armadi ZDA pri rekrutaciji novih vojakov. Takoj po vstopu ZDA v vojno so na primer Slovenci iz Clevelanda poslali predsedniku Woodrowu Wilsonu zaobljubo podpore ameriški vojaški politiki. Podobna pisma podpore so ameriški Slovenci pošiljali tudi s številnih sestankov in prireditev. Eno takih, ki je poudarjalo lojalnost slovenskih Američanov do ZDA in njihovo pripravljenost za borbo proti Avstroogrski monarhiji, je bilo na primer pisano s sestanka Clevelandsko-slovenskega političnega kluba. Omenjeno pismo je pomembno tudi, ker je poleg podpore, ki jo je uživala ameriška država med Slovenci v ZDA, izražalo tudi upanje, da bo predsednik Wilson zavaroval obstoj malih evropskih narodov, med njimi tudi slovenskega.⁴⁴

Omenjene dejavnosti niso neposredno vplivale na dogajanja na domačih tleh, vendar pa so zanimive zlasti z vidika obravnave zgodovine politične misli o oblikah, v katerih bi lahko Slovenci dobili svojo novo državo, oziroma o obliki Jugoslavije kot države, v katero so Slovenci po prvi svetovni vojni dejansko prišli.

V obdobju med obema vojnama je zanimanje slovenskih izseljencev za dogajanja v Jugoslaviji svoj vrh doseglo ob razpravah, ki jih je v ZDA sprožila Adamičeva knjiga *Vrnitev v rodni kraj*, ki pomeni obsodbo režima kralja Aleksandra v Jugoslaviji z vidika ameriškega republikanizma.⁴⁵ Kn

postali žrtve fašističnega terorja, še zlasti za tiste, ki so iz Gorenjske in Štajerske pobegnili v Ljubljansko pokrajino.

Drugo obdobje dejavnosti slovenskih priseljencev v ZDA se je pričelo decembra 1942, ko so ustanovili Slovenski ameriški narodni svet. Iz enega od pripravljalnih sestankov na Slovenski narodni kongres, na katerem so izvolili zgoraj omenjeni Slovenski ameriški narodni svet, so poslali resolucijo ameriškemu državnemu sekretarju Cordellu Hullu; z njo so protestirali proti registraciji primorskih Slovencev kot tujcev iz sovražne države. Po vstopu ZDA v drugo svetovno vojno so se morali namreč državljani vseh tistih držav, s katerimi so bile ZDA v vojni, registrirati pri ameriških oblasteh kot državljani sovražnih držav in to je veljalo tudi za Slovence iz Primorske in Hrvate iz Istre, ki so bili formalno državljani Italije. V resoluciji so poudarili dejstvo, da so ti primorski Slovenci in Hrvatje večinoma emigrirali v Združene države med obema svetovnima vojnama, da bi pobegnili pred fašizmom, in jih zato kot antifašiste ne bi smeli obravnavati kot ameriški državi sovražne tujce. Ta politična akcija ameriških Slovencev je bila usklajena s podobno akcijo jugoslovanske vlade v izgnanstvu in je bila uspešna.

Predstavniki slovenskih ameriških organizacij so 5. decembra 1942 zasedali v Slovenskem narodnem domu na St. Clair Avenue v Clevelandu na slovenskem narodnem kongresu in ustanovili Slovenski ameriški svet. Prisotni so bili predstavniki vseh političnih frakcij v ameriško slovenskem etničnem in političnem gibanju, med njimi tudi predstavniki socialistično, liberalno in klerikalno usmerjenih organizacij pa tudi duhovniki. Kongresa so se med drugimi udeležili predstavniki jugoslovanske vlade v izgnanstvu (Konstantin Fotić, Franc Snoj, dr. Miha Krek, dr. Boris Furlan). Omenjeni kongres so pozdravili tudi Slovenec iz Primorske dr. Ivan Marija Čok, clevelandski župan Frank Lausche ter predstavniki hrvaških in srbskih ameriških bratskih podpornih organizacij.

Na kongresu so izvolili vodstvo Slovensko ameriškega narodnega sveta, in sicer Etbina Kristana za predsednika, Louisa Adamiča za častnega predsednika in župnika Kazimir

Skoraj nobena med njimi tudi ni predlagala zadovoljive rešitve slovenskega nacionalnega vprašanja, to je ozemlja Zedinjene Slovenije v eni državi, ki bi imela v okviru svojih meja večino tistega ozemlja, ki so ga Slovenci pojmovali kot svoje etnično ozemlje. Bila je le ena izjema; to je predlog za ustanovitev Podonavske katoliške federacije pod vodstvom Otta Habsburškega. Le-ta naj bi obsegala Slovaško, Avstrijo, Madžarsko, Romunijo, Hrvaško in Slovenijo, v katero bi se lahko vključila ozemlja Primorske in del južne Koroške.

Danes lahko le ugibamo o tem, da je omenjeni predlog posredoval Vatikan in da je šlo za idejo Kazimirja Zakrajška. Vatikanski arhivi, s pomočjo katerih bi lahko prišli do ustreznih dokazov, pa so še zaprti.

Ameriške oblasti so ideje, ki so jih razvijali voditelji etničnih skupnosti v ZDA in politični emigranti o tem, kako spremeniti zemljevide po 2. svetovni vojni, spremljali zelo natančno. Da bi sledili gibanjem etničnih skupnosti v ZDA, so ustanovili poseben oddelek Office of Strategic Service (OSS), to je tujejezični oddelek te službe (Foreign Language Division of the Office of Strategic Service), ki je bil nekakšen predhodnik Centralne obveščevalne službe (CIA). Direktor omenjenega oddelka je bil Allan Cranston, ki je kasneje postal ameriški zvezni senator iz Kalifornije in eden šestih kandidatov za predsednika ZDA na listi demokratske stranke leta 1980. Že maja 1943 je omenjena organizacija pripravila memorandum za direktorja strateških služb Williama Donowana z naslovom *Ideja federacij v centralni in vzhodni Evropi, kot jo odsevajo politični emigranti oziroma begunci in priseljske skupnosti v ZDA*. Šlo je za zanimiv dokument, ki je predstavljal vse možnosti za federacije v srednji, vzhodni in jugovzhodni Evropi; o tem je razpravljalo etnično priseljsko časopisje v ZDA, prav tako pa so o tem govorili posamezni politični voditelji.

V tem dokumentu je o katoliški federaciji zapisano sledeče: »V številnih člankih v etničnem časopisu so predstavljeni interesi Vatikana: ... katoliškim duhovnikom v Sloveniji in Ameriki naj bi Vatikan taj

Ob koncu leta 1944 in v prvi polovici leta 1945 so ameriški slovenski voditelji preusmerili svoje aktivnosti zlasti k reševanju tržaškega, primorskega in koroškega vprašanja. Delo na tem področju so nadaljevali tudi po drugi svetovni vojni. S svojim delom so preko članov Kongresa, ki so bili znanci Adamiča in Balokovića, uspeli glede tržaškega vprašanja zbuditi zanimanje tudi zakonodajnih teles posameznih ameriških zveznih držav in ameriškega kongresa. Tako je na primer senat države Washington sprejel resolucijo z zahtevo za takšno rešitev tržaškega vprašanja, ki bi bila ugodna za Slovence, resolucijo o tržaškem vprašanju pa je v ameriškem senatu v okviru splošne razprave o jugoslovanskem problemu prebral tudi ameriški zvezni senator Warren R. Magnusen.

Ob pregledu dejavnosti slovenskih izseljencev se velja ponovno obrniti na poročila tujejezičnega dela strateških služb, še zlasti na poročilo direktorju urada strateških služb Williamu Donovanu, ki so ga pripravili pod naslovom *Slovenci se vračajo k Moskvi*, z dne 10. maja 1945. Tako lahko v podnaslovu *Prosovjetski trend v slovensko ameriški skupnosti* beremo analizo, v kateri je zapisano, da je slovenska skupnost začela podpirati Tita in njegove partizane, podpora se je še povečala z vero, da bo Rusija pomagala Slovencem pri pridobitvi njihovih ozemelj. V njej je tudi zapisano, da se »vsi z izjemo klerikalcev /se/ sedaj obračajo k Moskvi.« Po citiranju nekaterih levičarskih slovenskih etničnih časopisov lahko kot dokaz za slovensko ameriške prosovjetske poglede v memorandumu preberemo: »V januarju 1945 je Amerikanski Slovenec iz Chicaga, najstarejši slovenski ameriški časopis in glasilo štirih katoliških slovenskih bratskih podpornih organizacij, zelo naravnost napisal, da je Moskva edino upanje vseh Slovanov. Običajno antisovjetski in kritičen do partizanov je Amerikanski Slovenec izgleda sedaj prepričan, da bodo Slovenci imeli možnost ponovne združitve le, če bodo podprli Tita in Rusijo. V Amerikanskem Slovencu celo beremo: '... menimo, da bosta Trst in Gorica naša le, če jih bodo okupirale slovanske čete, če ne, bosta postala last drugih'. V sklad

Niso pa vsi slovenski Američani podpirali prosovjetskega stališča v skupnosti oziroma prosovjetskega in komunističnega režima v Jugoslaviji. Tako je bilo v memorandumu tudi zapisano: »Na skrajni desnici so nekateri klerikalni elementi ostali trdni v svoji opoziciji do Moskve. ... Ameriška Domovina je predstavljala njihovo glasilo in v njej lahko beremo, da so videli le slabo v Titu in njegovih partizanih. Splošni jugoslovanski razvoj v tem času, glede na poročila Ameriške Domovine, ni označevala ločitev cerkve od države, ampak ločitev države od boga in vere. Stališče Amerikanskega Slovenca je Ameriška Domovina obsodila. Uspeh« (vključitev delov zahodno slovenskega etničnega ozemlja v Jugoslavijo, op. M.K.) »ne opravičuje sredstev in je tako neupravičljivo, da se nekateri ljudje, ki bi bili radi katoliki, spogledujejo s partizani,« je zapisal časopis.

Kot zgodovinar, ki je pregledal celotno *Ameriško Domovino* in njene predhodnike, to je *Novo Domovino* in *Clevelandsko Ameriko*, moram priznati, da sem razumel obsodbe komunizma v Jugoslaviji in prokomunistične poglede nekaterih skupin med ameriškimi Slovenci, vendar pa so me zelo presenetili argumenti, saj je *Ameriška Domovina* kot časopis (oziroma njeni lastniki) imela v svoji lastni zgodovini mnogo sporov s katoliškimi duhovniki in katoliško ideologijo.

Kot splošni komentar h gornji razpravi velja poudariti, da so prosovjetska stališča med slovenskimi Američani (med tako imenovano levico in desnico) lahko razumljena kot nezaupnica zahodu, ki po prvi svetovni vojni ni pomagal Slovincem za doseg njihovega cilja Zedinjene Slovenije.

Ko je ob koncu druge svetovne vojne slovenska partizanska armada zasedla skoraj celotno slovensko etnično ozemlje, je *Ameriška Domovina* že 16. maja 1945 zapisala, da je Moskva kriva za Titova dejanja, s katerimi je skušal rešiti tržaško vprašanje za hrbtom zaveznikov. Tako je omenjeni časopis tudi zapisal: »... če Jugoslavija izgubi Trst, bo za to kriva komunistična vlada Jugoslavije

Prihod slovenskih beguncev v ZDA je še dodatno zapletel odnose v okviru slovenske skupnosti, saj so se begunci pridružili »organizacijam z desnim predznakom« in še bolj povečali prepad med levimi in desnimi Američani slovenskega porekla. Prihod prvih slovenskih beguncev v ZDA so omogočile slovensko-ameriške organizacije, ki so delovale pod duhovnim vodstvom katoliške cerkve, in sicer najprej z lobiranjem za spremenjeno zakonodajo, ki je omogočila njihov prihod, nato pa s sponzorstvom. Vendar se je v ZDA naselilo do sredine 50-ih let le okrog 5.000 beguncev iz Slovenije, ki so tja prišli preko begunskih taborišč v Avstriji ter Italiji.⁵²

Večina slovenskih beguncev se je naselila v Južni Ameriki, zlasti v Argentini, kjer so ustvarili popolnoma svojo organizacijsko strukturo, povsem neodvisno in brez stikov s politično emigracijo levega predznaka, ki se je tja naselila po prvi svetovni vojni.⁵³ Lahko rečemo, da so bili stiki med enimi in drugimi zelo redki vse do začetka 90-ih let.

Zanimanje izseljencev za domovino se v tem obdobju kaže v prvi vrsti pri poročanju njihovega etničnega časopisja o dogajanjih v domovini in v obiskih tistih, ki so bili pripravljeni sodelovati s komunističnim režimom. Ti obiski so od 60-ih let dalje postajali vedno bolj pogosti, po drugi strani pa so slovenski politični emigranti poskušali ustvarjati vizije za neko drugačno Slovenijo. Ustvarjali so programe, ki so deloma predvidevali samostojno slovensko državo, deloma pa Slovenijo v okviru demokratične, pluralistične ter večstrankarske Jugoslavije.⁵⁴

Tako je **Narodni odbor za Slovenijo**, ustanovljen še v domovini, 29. oktobra 1944 sprejel program narodne izjave, ki »na temelju etnične samobitnosti slovenskega naroda in na temelju narodnostnega načela zahteva:

1. *državno-pravno združitev vsega slovenskega narodnega ozemlja v Zedinjeno*

Slovenska demokratska stranka je videla v »Zedinjeni Sloveniji, obeleženi v 'Narodni izjavi z dne 29. oktobra 1944' slovenski narodni program.« Prepričana je bila, »da samo državna skupnost z ostalimi Južnimi Slovani zagotavlja Slovence narodni obstoj in napredek. Zato stoji na stališču demokratične in federativno urejene Jugoslavije.«

Socialistična stranka Jugoslavije je 1. maja 1945 v Parizu izdala proglas, ki vsebuje tudi njen program. V njem je zapisala, da se zavzema za »ohranitev skupne države vseh Južnih Slovanov in nje organizacije na demokratičen način kot svobodne federacije narodov in samouprave nižjih edinic.« Dalje poudarja udeležbo Jugoslavije v ustvarjanju balkanske in evropske federacije.

Slovensko državno gibanje je v programu iz leta 1958 ugotavljalo, da je »težnja po slovenski svobodi ... istovetna z načelom enakopravne slovenske države, do katere ima slovenski narod pravico in si jo je trdno odločen ustvariti...« Seveda v tem programu niso izključevali tudi možnosti povezave slovenske države z drugimi narodi tedanje Jugoslavije, vendar to ni bilo tako zaželeno kot vizija širšega evropskega zveznega okvira.

Ko govorimo o teh programih, ne gre prezreti tudi **Slovenske formule**, to je smernic, ki jih je objavil **Narodni odbor za Slovenijo** za veliko noč leta 1960 pod naslovom *Namen naše narodne politike*. Sklicujoč se na Ustanovno listino in načela Splošne deklaracije Združenih narodov ter Strasbourških konvencij, so v tej izjavi med drugim zapisali: »Odločno hočemo, da demokratična načela navedenih proklamacij ne ostanejo samo program demokratičnih Slovencev, temveč da se v domovini uresničijo in da za vselej ostanemo v družbi svobodnih evropskih narodov.«

Ko je Narodni odbor za Slovenijo »nevarno dobo prehoda iz diktature v svobodno vladavino na miren način in brez nevarnosti za naše mednarodno priznane meje« sprejel za

Slovenije za čim večjo stopnjo avtonomije v Jugoslaviji, pa tudi in še zlasti prizadevanja za demokratizacijo Slovenije. V zvezi s tem so januarja 1990 v Clevelandu ustanovili **Združenje slovenskih Američanov**, ki naj bi podprlo slovensko pot v demokracijo. Nekateri desničarsko usmerjeni slovenski Američani so organizirali tudi **Ameriški Slovenski svet**, ki je zlasti finančno podpiral Slovensko kmečko zvezo in Slovenske krščanske demokrate na volitvah v Sloveniji. Člani tega sveta so v ta namen zbrali okrog 100.000 dolarjev.⁵⁵

V letih 1990 in 1991 so voditelji slovensko-ameriške skupnosti povprašali o njihovem mnenju o slovenski bodočnosti tudi ameriški politiki, saj so jih poklicali na najrazličnejša zasliševanja v okviru odbora za zunanjo politiko ameriškega senata v Washingtonu. Ob razglasitvi neodvisnosti Slovenije je prišlo na pobudo ameriških Slovencev do tega, da so nekatera ameriška mesta (kot Cleveland ali Los Angeles) v obliki posebnih deklaracij priznala slovensko neodvisnost. V Clevelandu so julija 1991 ustanovili odbor **Združenih Američanov za Slovenijo** pod vodstvom nekdanjega predsednika clevelandskega mestnega sveta, Edmunda Turka. Ta odbor je organiziral pozive številnih posameznikov ter številnih ameriško-slovenskih organizacij za priznanje slovenske neodvisnosti.

Drugod po svetu, kjer ni bilo tako goste mreže že obstoječih slovenskih izseljenskih organizacij, kot je bilo to značilno za ZDA, so organizirali konference Svetovnega slovenskega kongresa, v okviru katerega so posamezniki razvili dejavnost za priznanje Slovenije kot neodvisne in samostojne države. Tudi tu so se podobno kot v ZDA izkazale osebnosti, ki so imele ugled v priseljenskih državah. Zlasti dejavni so bili Slovenci v Kanadi ter Avstraliji, kjer so že zelo zgodaj uspeli navezati stike z zunanjimi ministrstvi in pojasnjevali svoja stališča z zahtevo po priznanju Slovenije kot neodvisne in samostojne države. Podobno uspešni so bili tudi v Argentini.

Dejavnost slovenskih izseljencev v teh državah, kakor tudi v ZDA, je trajala, dokler Slovenije kot neodvisne in samostojne države niso priznale Kanada, Avstralija, Argentina in končno tudi ZDA. V tem okviru ne smemo pozabiti tudi na dej

parishes and Slovene national homes) and the history of their political activities related to the events in the old homeland. The author also treats political activities of the Slovene immigrants and their descendants in elections on municipal, county, state and national levels. The potential immigrants saw America as a land of opportunity. There were many articles with positive and negative images of America written in Slovene newspapers and magazines published on the Slovene ethnic territories. Author gives some examples of views presented in those articles.

More than 300.000 Slovenes have emigrated before World War I. Among them, 60.000 emigrated within Habsburg Monarchy, most of them to the northern Styria, some to Vienna and some to Bosnia and Herzegovina. Around 30.000 Slovenes emigrated to Westphalia and other mining regions of Germany. Approximately 20.000 Slovenes emigrated to South America and 150.000 to North America.

After World War I. most of the emigrants emigrated to European countries and South America. After World War II. émigré population from D. P. Camps in Austria and Italy left for Canada, South America and Australia, while some found new homes in the United States. In the 1950s their family members followed. In the 1960s and 1970s, when Yugoslavia opened its borders for the emigration of its citizens, economic migrants followed mostly to West European countries, Canada, and Australia. The result of this wave of emigration was the establishment of new Slovene ethnic settlements in many Western European countries.

Slovene immigrants established fraternal benefit societies to provide them with financial help in case of accidents or ill health. Since they did not know state insurance in the countries of immigration, the fraternal benefit societies served as insurance companies for their members. They also provided for cultural needs of their members.

At first Slovene Catholic parishes provided for spiritual needs of their members in the Slovene language. As such they played a significant role in helping immigrants maintain their ethnic identity. Slovene national homes provided meeting places for cultural performances, dances and meetings of fraternal organisations.

The author treats also political activities of Slovene immigrants and their descendants: in elections there were many Slovenes who were elected mayors and city councilmen, county commissioners, state and U. S. representatives and U. S. and Australian Senators.

At the end of the article the author treats political programs of Slovene emigrants related to the old homelands. The majority of the programs wanted Slovenia to be a sovereign Republic within Yugoslavia, also the émigré community after World War II was divided on the issue of the relationship of Slovenia to Yugoslavia. Most of them regarded Yugoslavia as the best solution for solving the Slovene national question, a minority however demanded Slovene independence. When the Slovene ten day war for independence erupted in 1991, all of the Slovene immigrants supported the Slovene cause in the homeland.